
141 УДК 165.8(304.444:37)

Венсан ДЕКОМБ, професор емерит,

Школа вищих студій в соціальних науках, (Париж, Франція)

ФІЛОСОФІЯ ПЕРШОЇ ОСОБИ¹

Статтю² присвячено проблемі психологічних висловлювань у першій особі однини, в яких філософія свідомості вбачає свідчення існування суб'єкта, *Self, Ego*, якого мовець, говорячи про себе, позначає займенником *Я*. Коментуючи тексти Лока, Ляйбница, Декарта і Джеймса, доповідач реконструює тези філософії свідомості й демонструє її парадокси. Використовуючи здобутки лінгвістичного повороту в філософії розуму, зокрема, граматичні рефлексії Л. Вітгенштайна та Е. Енскомб, Декомб викриває припущення парадокса рефлексії, відмова від якого веде до його зникнення: безпомилковість психологічних висловлювань у першій особі однини пояснюється не когнітивним контактом суб'єкта із самим собою, а тим, що немає того, хто міг би помилитися, бо *Я* нікого не називає, *Я* не є іменем.

Ключові слова: філософія першої особи, філософія свідомості, суб'єкт, інтроспекція.

1. Філософія свідомості

Лінгвістичний поворот у філософії відбувся у багатьох напрямках. Сьогодні я говоритиму лише про лінгвістичний поворот у філософії розуму (*philosophie de l'esprit*) і зупинюся на одній з його версій, яку можна назвати «граматичною». Моя мета — показати його рації та плідність. Для цього я почну з розгляду філософії свідомості (*philosophie de la conscience*), яку я визначаю двома наступними цитатами: «Свідомість є сприйняттям того, що відбувається у власному розумі людини» [Locke, 1694] та «Отже, потрібно встановити розрізнення між *Сприйняттям*, яке є внутрішнім станом Монади, що уявляє зовнішні речі, та *Анперцепцією*, яка є *Свідомістю*, чи рефлексивним

¹ «Філософія першої особи є рефлексією того факту, що деякі речі можуть бути сказані чи зроблені лише у першій особі. Наприклад, дієслова, які мають перформативний вжиток, мають цю перформативну силу лише у першій особі однини (порівняйте “Я обіцяю прийти” і “Пообіцяйте мені прийти”)» [Descombes, V., 2002: pp. 207–235] (*прим. пер.*).

² Стаття є письмовою версією доповіді, виголошеної В. Декомбом на семінарі з «Філософії мови та філософії розуму» 22.10.2019. Переклад з французької Оксани Йосипенко. Переклад англійських цитат — Володимира Навроцького.

Цитування: Декомб, В. (2020). Філософія першої особи. *Філософська думка*, 6, 16–26.

пізнанням цього внутрішнього стану, що не дається всім душам та, навіть, завжди тій самій душі» [Leibniz, 1714].

Обидві цитати кажуть про те, що самосвідомість має перцептивну природу. Бути самосвідомим означає сприймати внутрішні стани. Ця філософія свідомості є традицією, яка починається з Декарта чи, можливо, навіть раніше, і йде аж до феноменології. Ні Декарт, ні Лок не відрізняли *свідомість* від *самосвідомості*. Проте якщо прийняти ідеалістичну концепцію пізнання (розум може знати лише власні ідеї), то це розрізнення стає необхідним. Щоб зрозуміти самосвідомість, ми аналізуємо її лінгвістичне вираження у першій особі. Самосвідомість є тим, що дає нам змогу мати «думки у першій особі». Я продемонструю приклади філософії свідомості у Вільяма Джеймса, власні питання якого порушують питання лінгвістичного вираження самосвідомості. Саме від Джеймса відштовхується Вітгенштайн, з іменем якого пов'язаний граматичний поворот.

2. Лінгвістичний поворот

2.1 Експресивні феномени

Спочатку я скажу кілька слів про лінгвістичний поворот у філософії розуму. Як його пояснити? Через питання про предмет психології: якими є феномени, що їх розглядає психологія? Де їх шукати? Це пункт відліку Вітгенштайна, який запитує себе, які феномени описує психолог — внутрішні чи зовнішні. Філософія свідомості каже: об'єкт психології — внутрішні стани кожного. Якщо це так, то психологія робиться у першій особі однини шляхом інтроспекції. Це — шлях Джеймса. Другий шлях — це шлях біхевіориста, коли психологія робиться у третій особі, і психолог обсервує чийось поведінку. Отже, потрібно обирати між внутрішнім та зовнішнім. Коли йдеться про «внутрішнє», ми втрачаємо публічність феноменів, коли про «зовнішнє» — втрачаємо значення. Вітгенштайн намагається відкинути цю альтернативу, кажучи: ні внутрішнє, ні зовнішнє, а експресивне, тобто внутрішнє в зовнішньому: «То психологія тлумачить не думку, а поведінку? Про що повідомляє психолог? Що він спостерігає? Хіба не поведінку людей, зокрема те, що вони виражають у мовленні? Проте їхні висловлювання тлумачать не поведінку. “Я помітив, що він не в гуморі”. Це повідомлення про поведінку чи про душевний стан? (“Небо виглядає загрозово”: це висловлювання про теперішнє чи про майбутнє?) Йдеться і про те, і про те, але не про одне поряд з іншим, а про одне у зв'язку з іншим» [Вітгенштайн, 1995: с. 263].

Отже, хтось каже: «ця особа не в гуморі». Це опис внутрішнього стану особи чи зовнішнього? Вітгенштайн робить метеорологічне порівняння: «небо виглядає загрозово». Має бути буря. Це висловлювання стосується теперішнього чи майбутнього? Це висловлювання стосується майбутнього, яке присутнє в теперішньому. Так само висловлювання про поганий настрій стосується внутрішнього стану, який виражається в зовнішньому. Лінгвістичний

поворот, таким чином, уможлиблює третій шлях, який не є ні шляхом інтроспекції, ні шляхом біхевіоризму. Цей підхід передбачає, що поведінка має психологічне значення.

2.2 Аналізувати вираження думки

Я можу сформулювати два приписи лінгвістичного повороту, спираючись на наступні цитати: «Я намагався у всьому цьому уникнути спокуси думати, начебто “повинно бути” щось таке, що називають ментальним процесом мислення, сподівання, бажання, переконання тощо, і воно не залежить від процесу вираження думки, надії, бажання тощо. І я хочу дати вам наступне правило: якщо ви спантеличені природою думки, переконання, знання тощо, замініть думку на вираз думки» [Wittgenstein, 1958: p. 67].

Припис перший. Замість того, щоб питати «що таке думка?», потрібно запитати себе: «як виражають думку?». Пітер Гіч добре це пояснив, згадуючи зворот зі Старого Заповіту — щоб сказати, що хтось помислив, скажуть: «він сказав це у своєму серці» («Каже безумний у своїм серці “Немає Бога!”» Пс. 14(13):1³). Вираження думки — це поведінка, і навіть якщо це мовчазна поведінка, її сенс можна висловити у мові. Це означає, що аналіз мовлення дає відповідь на запитання, що таке думка.

2.3 Граматичний поворот

Припис другий. Лінгвістичний поворот має бути граматичним поворотом. В якому сенсі? У тому, в якому класична граматики виокремлює в дискурсі частини дискурсу (*partes orationis*) — іменник, прикметник, дієслово, артикль, сполучник тощо, які мають різні семантичні функції у фразі. Коли я відкриваю словник, каже Вітгенштайн, у мене виникає враження, що всі слова схожі між собою. Але насправді вони дуже різні, адже мають різні способи означення⁴: Дієслово, наприклад, означає в інший спосіб, ніж іменник. Це схоже на скриню з інструментами, в якій всі інструменти нібито схожі, проте мають різні способи використання: «Уявимо собі знаряддя в скриньці, де воно зберігається: там є молоток, обценьки, пила, викрутка, метр, столярний клей, горщик, в якому варять цей клей, цвяхи, гвинти. Так само, як відрізняються одна від одної функції цих знарядь, так відрізняються і функції слів. (А подібності є і тут, і там). Звичайно, нас збиває з пантелику однаковий вигляд слів, коли їх хтось промовляє чи коли ми бачимо їх написаними чи надрукованими. Адже тоді їхній вжиток не стоїть у нас перед очима так виразно. Особливо, коли ми філософуємо!» [Вітгенштайн, 1995: §11].

³ Пер. І. Хоменка (*прим. пер.*).

⁴ В §5 цього тексту Декомб показує, що займенники означають в інший спосіб, ніж іменники, що займенник першої особи «Я» означає в інший спосіб, ніж власне (чи, щонайменше, логічне) ім'я (*прим. пер.*).

Аналіз мовлення не повинен випускати з поля зору той факт, що не всі слова є іменниками, що кожній семантичній категорії притаманний власний спосіб означати. У тому, що стосується психології, граматичний аналіз повинен встановити категорію відмінності психологічних концептів.

3. Вільям Джеймс чи парадокси рефлексивної психології

Я повертаюся до Джеймса, який є спадкоємцем філософії свідомості, до того ж він є автором, про якого відомо, що Вітгенштайн його читав. У трьох наступних уривках Джеймса ми зможемо знайти пояснення необхідності лінгвістичного повороту. Перший уривок належить до розділу VII, в якому йдеться про принципи психології.

*«Інтроспективне спостереження — це те, на що ми маємо покладатися насамперед і завжди. Слово інтроспекція навряд чи потрібно визначати — воно, звісно, означає зазирнути у наш власний розум і повідомити про те, що ми там відкриваємо. Кожен погоджується, що ми виявляємо там стани свідомості. Наскільки мені відомо, існування таких станів ніколи не було поставлено під сумнів жодним критиком, хоч би яким скептичним він був в інших аспектах. Те, що у нас є *cogitations* (думки), є *inconcussum* (незмінним) у тому світі, більшість інших фактів якого в якийсь час переповнювала подих філософського сумніву. Усі люди повністю переконані, що відчують себе такими, що мислять, і що вони відрізняють психічний стан як внутрішню діяльність або пристрасть, від усіх об'єктів, які можна пізнати. Я вважаю це переконання найбільш фундаментальним з усіх постулатів психології, і відкидаю всі цікаві розвідки щодо його очевидності як занадто метафізичні для обсягу цієї книги» [James, 1890: p. 185].*

Джеймс починає дуже впевнено і переконано. Яким є метод психології? Це дуже просто. Це інтроспекція, і кожен розуміє, що це таке. Її не потрібно визначати, адже ви можете зазирнути в себе і побачити там стани свідомості. Кожен з нас відчуває, що він мислить, навіть картезіанський сумнів не може похитнути нашої впевненості в наявності станів свідомості. Свій відповідний пункт Джеймс формулює у картезіанських термінах: те, що ми маємо *cogitations* (думки), є *inconcussum* (незмінним), обидва терміни належать словнику Декарта. Усе видається дуже простим, адже за допомоги внутрішнього погляду ми можемо бачити думки, почуття, сприйняття, бажання тощо, все це дається нам в інтроспекції.

Питання номенклатури. Проте перед Джеймсом постає питання, яке він формулює як питання номенклатури та яке виявляє слабкість Декартового поняття когітації (думки). «Ми повинні мати якийсь загальний термін, який би позначав усі стани свідомості просто як такі, окремо від їхньої особливої якості чи пізнавальної функції. На жаль, більшість використовуваних термінів мають серйозні заперечення. “Психічний стан”, “стан свідомості”, “свідома модифікація” є громіздкими і не мають споріднених дієслів. Те саме стосується “суб’єктивної ситуації”. “Почуття” має дієслово “відчувати”,

як активне, так і нейтральне, і такі похідні, як “із почуттям”, “відчував”, “почуттєвість” тощо, що робить його надзвичайно зручним. Але, з іншого боку, це слово має як загальне, так і специфічні значення, іноді його можуть використовувати для позначення задоволення і болю, а іноді воно є синонімом «*відчуття*» на відміну від *думки*; натомість ми хочемо, щоб термін охоплював відчуття і думку, байдуже що з них.

За цих складнощів ми не можемо зробити остаточного вибору, але, відповідно до зручності контексту, ми мусимо використовувати іноді один, іноді інший із згаданих синонімів. *Я особисто схильюся або до ПОЧУТТЯ, або до ДУМКИ. Я, мабуть, часто використовуватиму обидва слова у ширшому значенні, ніж зазвичай, і по черзі вражатиму два класи читачів їхнім незвичним звучанням; проте якщо їхнє з’єднання робить зрозумілим, що психічні стани взагалі, незалежно від їх виду, мають значення, це не заподіє шкоди і навіть може принести користь»* [Ibid.: p. 186].

Джеймс говорить про брак дієслова для вираження свідомості, я бачу цю проблему в англійській і французькій мовах, де ми маємо іменник «свідомість», проте не маємо спорідненого дієслова. Якщо ми кажемо «Я маю думки», ми можемо також сказати «я думаю про щось», отже, ми маємо дієслово «думати». Якщо ми говоримо про емоції, наприклад, мене охопив страх, ми можемо сказати «я чогось боюсь», ми маємо дієслово «боятися». Якщо ми говоримо про концепти думки, відчуття, почуття, ми маємо і відповідні дієслова. Проте той концепт думки, який уводить Декарт, повинен охопити всі ці дієслова — думати, сприймати, відчувати, хотіти тощо. І нам бракує родового дієслова, яке б відповідало іменнику свідомість і виглядало б як «мати свідомість»⁵. Джеймс, таким чином, намагає фундаментальну трудність класичного концепту свідомості. Він запитує — яке родове дієслово я повинен використовувати для позначення станів свідомості? Є дві можливості, пише Джеймс. Або ми використовуємо дієслово «думати», або дієслово «відчувати». Проте у першому випадку я маю називати «думкою» відчуття. Наприклад, я кажу «у мене болить спина». У мене є відчуття болю, і потрібно назвати це відчуття думкою, якщо ми обираємо дієслово «думати», як це робив Декарт. Якщо ми обираємо дієслово «відчувати», то треба назвати нашу думку відчуттям. Потрібно використовувати концепт відчуття, говорячи про те, що я думаю, наприклад, про те, що я хочу робити завтра. Ми маємо тут граматичну проблему, адже йдеться про відмінність між дієсловами, які позначають інтелектуальну діяльність, і дієсловами, які позначають чуттєву діяльність. Джеймс каже, що казатиме то «відчувати», то «думати», інакше кажучи, у нього немає рішення. Декартів концепт *cogitare* є суперечливим.

⁵ Те саме можна сказати і про українську мову: дієслово «усвідомлювати», наприклад, є не родовим, а похідним від слова «свідомість», аналогічним французькому «prendre la conscience». Те, що переклад цього місця українською не становить жодної труднощі, засвідчує наявність цієї проблеми і в українській мові (*прим. пер.*).

Парадокс рефлексивної свідомості. У наступному уривку Джеймс формулює парадокс рефлексії в його феноменологічній версії: «Якби почуттів чи думок у їхній безпосередності було достатньо, немовлята у колисці були б психологами та ще й непогрішними. Але психологу не досить мати власні психічні стани в їхній абсолютній правдивості, він повинен повідомляти про них і писати про них, називати їх, класифікувати та порівнювати, простежувати їхні стосунки з іншими речами. Доки вони живі, вони належать самі собі; лише *після смерті* вони стають здобиччю психолога. І оскільки ми, як загальновідомо, помиляємося при називанні, класифікації та пізнанні речей взагалі, чому ми не можемо помилятися і тут? Конт цілком має рацію, коли наголошує на тому, що почуття, щоб бути названими, оціненими чи сприйнятими, повинні вже бути минулими. Жоден суб'єктивний стан, доки він є, не може бути своїм власним об'єктом; його об'єкт — це завжди щось інше. Щоправда, є випадки, коли ми, мабуть, називаємо наше теперішнє почуття, і таким чином переживаємо і спостерігаємо той самий внутрішній факт в той самий момент, коли кажемо: “Я відчуваю втому”, “я злий” тощо. Але це ілюзорно, і трохи уваги розкриває ілюзію. Теперішній стан свідомості, коли я кажу: “Я відчуваю втому”, це не прямий стан втоми; коли я кажу “я серджуся”, це не прямий стан гніву. Це є стан *говоріння* — я — *відчуваю* — себе — *втомленим*, *говоріння* — я — *відчуваю* — себе — *злим*; це зовсім різні речі, настільки різні, що втома і гнів, які, мабуть, містяться в них, — є значними видозмінами втоми і гніву, які безпосередньо відчувалися у попередню мить. Акт їхнього називання миттєво позбавив їх їхньої сили» [Ibid.: p. 189-190].

«У випадках, коли стан переживає акт його називання, існує до цього, і повторюється після того, як він минув, мабуть, нам практично не загрожує помилка, коли ми говоримо так, нібито стан знає себе. Стан почуття та стан називання почуття безперервні, і ймовірність безпомилковості таких швидких інтроспективних суджень велика. Але навіть тут очевидність наших знань не повинна спиратись на апіорне припущення, що *percipi* та *esse* у психології є тим самим. Станів насправді два; стан називання й названий стан є різними; *percipi* є *esse* (*сприймається* значить *існувати*) — це не той принцип, який тут працює» [Ibid.: p. 190, note 8].

Ми все ще перебуваємо у розділі про принципи психології, і Джеймс порушує питання, в який спосіб діє психолог, коли він займається інтроспекцією. Якщо я маю відчуття, я ще не є психологом, інакше всі діти були б чудовими психологами. Психолог є тим, хто досліджує стани свідомості та називає їх. Джеймс дає приклади: «я втомлений», «я розлючений». Коли я кажу «я втомлений», я прикріплюю слово «втома» до того стану, який я відчуваю. Саме це означає для Джеймса займатися психологією. Але цей підхід відкриває двері запереченню Огюста Конта. Коли я кажу «я втомлений», в якому стані я перебуваю? Я не перебуваю в стані втоми, я перебуваю в стані фіксування втоми. До того, як стати психологом, я був у стані втоми. Але

коли я кажу «я втомлений», я вже у стані говоріння про те, що я втомлений. Ментальний стан не може мати об'єктом самого себе: стан спостереження психолога ніколи не може бути станом, який він спостерігає. У цьому і полягає парадокс рефлексії: психолог не може сказати, в якому стані він є, все, що він може сказати, — в якому стані він щойно був. Як тільки він почав екзамінувати свій стан, він не може сказати, що він перебуває в цьому стані.

Тут є два питання. Одне — епістемологічне, питання Конта, стосується очевидності станів свідомості. Стани свідомості є безпомилковими в теперішньому, я відчуваю свій стан безпосередньо. Проте стан, який я висловлюю, це минулий стан. Отже, йдеться не про сприйняття, а про згадування, це питання пам'яті. Але, можливо, я не дуже добре пригадую? Можливо, моя пам'ять мене зраджує? Друге питання, яке Джеймс ледь заторкує, це питання можливості самосвідомості. Якщо я почав аналізувати свій стан гніву, я заспокоююсь, а отже самосвідомість вводить відстань між Я та Я. Цей парадокс був розвинений Сартром у «Бутті і ніщо»: я кажу «я винний», але кажучи «я винний», я кажу про те, що було; треба було би сказати «я був винним», але сьогодні я вже не винний, бо я визнав свою провину. Отже, неможливо сказати «я винний». Цей парадокс розвивав і Деріда, який пояснював, що ми не можемо сповідатися, оскільки сповідатися — це казати «я винний», а казати «я винний» означає ставати невинним⁶.

Обидва питання, які розглядає Джеймс, питання номенклатури і заперечення Конта («око не може бачити саме себе»), неминуче порушують питання про лінгвістичне вираження самосвідомості.

4. Догми філософії свідомості

Існує чотири догми, які визначають філософію свідомості⁷.

1. Догма авторитету першої особи: твердження, які виносить суб'єкт у першій особі однини теперішнього часу про своє свідоме життя, є безпомилковими⁸.

⁶ Парадокс рефлексії, на думку Декомба, є свідченням хибного розуміння самосвідомості як зверненої на себе свідомості, коли свідомість перетворює саму себе на власний об'єкт в акті свого вираження і намагається, використовуючи вислів Конта, стати «оком, яке бачить саме себе» (*прим. пер.*).

⁷ Цей параграф не був розвинений доповідачем під час семінару за браком часу. Ми подаємо його у тезовому вигляді у супроводі цитат до цього параграфу, які він мав намір коментувати (*прим. пер.*).

⁸ Цю догму буде спростовано у §5 доповіді, який в іншій версії тез мав назву «авторитет першої особи». З чим пов'язаний авторитет першої особи? З погляду філософії свідомості, його джерелом є безпомилковість внутрішнього сприйняття. Згідно з граматичною філософією розуму, ця безпомилковість є надуманою, оскільки немає того, хто міг би помилитися, адже «Я» — це не ім'я, «Я» не має референта. Перша особа однини нікого не ідентифікує — лише слухач може ідентифікувати того, хто говорить, і віднести на його рахунок висловлені думки, які будуть персональними. Авторитет першої особи — це авторитет граматичної першої особи, і реальна особа, яка говорить зараз, від влас-

2. Догма уніформності ментального: існує родове дієслово для позначення усіх можливих станів свідомості, це дієслово *cogitare*, взяте в його картезіанському сенсі. Інакше кажучи, ментальні стани суб'єкта є гомогенними, всі вони належать тій самій категорії предикації, категорії досвіду⁹.

Що таке мислити. «Під словом мислити я розумію все те, що відбувається в нас у такий спосіб, що ми його самі безпосередньо помічаємо; ось чому не лише розуміти, хотіти, уявляти, а також відчувати є тут тим самим, що й мислити. Тому, коли я кажу, що я бачу чи що я йду, я висновую звідси, що я є; якщо ж я хочу говорити про дію, яку здійснюють мої очі чи мої ноги, то цей висновок не настільки безпомилковий, щоб я міг в ньому не сумніватися, адже може бути таке, що я вважаю, що бачу чи що йду, натомість я ще не відкрив очі та не зрушив з місця; таке траплялося зі мною кілька разів уві сні, і таке могло би, можливо, трапитися, якби я зовсім не мав тіла; натомість, коли я хочу говорити тільки про дію моєї думки чи почуття, тобто про пізнання, яке є в мені і завдяки якому мені видається, що я бачу чи що я йду, цей самий висновок є абсолютно істинним, таким, що я не можу в ньому сумніватися, адже він відноситься до моєї душі, яка одна має здатність відчувати чи мислити хоч би то в який спосіб» [Descartes: I, 9].

3. Догма приватного набуття психологічних концептів: власний досвід є джерелом психологічних концептів. Психологічні предикати набувають сенсу у внутрішньому досвіді суб'єкта. Якщо я розумію слово «біль», то це тому, що мені трапляється відчувати біль¹⁰.

Проте для Вітгенштайна джерелом психологічних концептів є не власний досвід, а мова: «Разом із мовленням ти засвоїв концепт “болю”» [Вітгенштайн, 1995: § 384].

4. Догма егологічної структури психологічних висловлювань: ці висловлювання є одиничними пропозиціями, що наділені психологічним предикатом і суб'єктом предикації (називаним *moi, ego, self*)¹¹.

5. Думки (висловлені) у першій особі («Я»), чи мають вони суб'єкта?

Я хочу розглянути розв'язання парадокса рефлексії, яке було запропоноване послідовницею Вітгенштайна Елізабет Енскомб. Енскомб порушує проблему, яку вона називає проблемою «думок у першій особі». Її питання є наступним: якою є граматична структура висловлювань «я втомлений», «я засмучений»,

ного імені, заступає цю граматичну позицію, звертаючись до інших осіб чи говорячи про них (*прим. пер.*).

⁹ Цю догму в доповіді спростовує аналіз тексту Джеймса, в якому йдеться про проблему номенклатури (*прим. пер.*).

¹⁰ Цю догму інтроспекції як привілейованого шляху психології спростовує посилання на Вітгенштайна, згідно з яким ми набуваємо психологічні концепти — болю, спогаду, надії тощо — завдяки відповідним мовним іграм (*прим. пер.*).

¹¹ Спростування цієї догми наведено в §5 (*прим. пер.*).

«я розлючений» тощо? Філософія свідомості припускає, що фрази, які використовують першу особу однини, «думки у першій особі», є одиничними пропозиціями. Одиничні пропозиції — це пропозиції, сформовані суб'єктом предикації, який є одиничним, і предикатом. Отже, у висловлюванні «я втомлений» логічним суб'єктом є «Я», яке вказує на картезіанське *Ego*, а предикатом є «втомлений». І саме ця структура породжує парадокс, оскільки я повинен ідентифікувати якогось суб'єкта і приписати йому властивість. Виглядає так, що займенник «Я» має ідентифікувати суб'єкта свідомості. Але суб'єкт свідомості — це той об'єкт, якого стосується одиничне висловлювання, і суб'єкт перетворюється на об'єкт. Це виглядає так, нібито коли я кажу «у мене болить спина», я кажу, що є хтось, у кого болить спина (об'єкт), і цей хтось — це я. Я, таким чином, ідентифікую об'єкт референції, *Ego*, якого стосується моє висловлювання у першій особі. І ось аргумент Енскомб: це помилка розглядати фрази, які виражають думки у першій особі, як одиничні пропозиції, тобто як такі, що мають предикативну структуру. Адже ідентифікувати *Ego* неможливо, бо немає критерію ідентичності для *Self* Лока, який показав би нам, чи мислячий суб'єкт, яким я є зараз і який мислить якусь думку, є ідентичним мислячому суб'єкту, яким я був нещодавно, коли мислив іншу думку. Єдиний критерій — це суб'єктивний критерій: якщо я відчуваю свою втому, я відчуваю себе, і я відчуваю це, не застосовуючи критерію розрізнення, — чи це я, чи це хтось інший (до речі, чи має сенс висловлювання «я відчуваю вашу втому?»). Отже, немає, насправді, критеріїв ідентичності для фраз у першій особі. Звідси парадоксальна, на перший погляд, теза Енскомб: думки у першій особі є безсуб'єктними думками (*subjectless*). Чи хоче вона сказати, що вони є безособовими думками? Як думка, висловлена фразою «йде дощ»? Чи маємо ми право казати «я мислю», чи ми повинні, як казав Ліхтенберг, казати «es denkt» («воно мислить»)? Отже, чи є думки (висловлені) у першій особі безособовими? Ні. Вони є особистими думками, але вони не мають структури предикативного висловлювання. Саме про це говорить останній текст Вітгенштайна:

«Сказати “у мене є біль” є не більшим твердженням про конкретну людину, ніж стогін. “Але слово Я в устах людини безумовно стосується людини, яка промовляє це слово; це вказівка на самого себе; дуже часто людина, яка промовляє це слово, фактично вказує на себе своїм пальцем”. Проте буде зайвим вказувати на себе [таким чином]. Людина може так само добре це зробити, тільки піднявши руку. Неправильно було б сказати, що коли хтось вказує на сонце своєю рукою, він вказує і на сонце, і на себе, бо саме він вказує; з іншого боку, людина може, вказуючи, привернути увагу як до сонця, так і до самої себе» [Wittgenstein, 1958: p. 67].

Коли я кажу «Я», то моя фраза не є предикативною, вона є діалогічною, комунікативною. Коли я кажу «Я», я зовсім не кажу «Я є таким-то», як тоді, коли називаю себе. І коли ви маєте саму фразу «я втомлений», ви не знаєте, хто втомлений. Проте, коли я говорю з вами, ви розумієте, що йдеться про

мене. Отже, це не я сам ідентифікую себе, це ви мене ідентифікуєте. Тому, коли я кажу «Я», це зовсім не означає, що я себе називаю. Це те саме, що я підняв би руку, щоб привернути до себе увагу. Якщо сказати дуже просто, то, кажучи «я втомлений», я сказав би це краще, кажучи «втомлений!». Так, немовби викладач питає: хто втомлений? І слухачі кричать: Я! Я! Я! Отже, фрази у першій особі однини виражають персональні, але безсуб'єктні, думки¹².

ДЖЕРЕЛА

- Вітгенштайн, Л. (1995). Філософські дослідження. В: Л. Вітгенштайн. *Tractatus logico-philosophicus*. Філософські дослідження (Пер. Є. Попович). Київ: Основи, 87–310.
- Descombes, V. (2002). Wittgenstein face au paradoxe de Moore. In: *Wittgenstein, Dernières pensées*. Sous la dir. de J. Bouveresse, Sandra Laugier, J.J. Rosat. Marseille: Agone. Pp. 207–235.
- Locke, J. (1694). *An Essay concerning Human Understanding*. 2nd édition.
- Leibniz, G. (1714). *Les Principes de la nature et de la grâce*.
- Wittgenstein, L. (1958). *The Blue Book*. Blackwell.
- James, W. (1981). *The Principles of Psychology* [1890]. Harvard University Press.
- Descartes, R. *Principes de la philosophie*.
- Wittgenstein, L. (1958). *The Blue Book*. Blackwell.

Одержано 08.11.2020

REFERENCES

- Wittgenstein, L. (1995). Philosophical investigations. In: L. Wittgenstein. *Tractatus logico-philosophicus*. *Philosophical investigations* (Transl. Ye. Popovych). Kyiv: Osnovy, 87–310.
- Descombes, V. (2002). Wittgenstein face au paradoxe de Moore. In: *Wittgenstein, Dernières pensées*. Sous la dir. de J. Bouveresse, Sandra Laugier, J.J. Rosat. Marseille: Agone. Pp. 207–235.
- Locke, J. (1694). *An Essay concerning Human Understanding*. 2nd édition.
- Leibniz, G. (1714). *Les Principes de la nature et de la grâce*.
- Wittgenstein, L. (1958). *The Blue Book*. Blackwell.
- James, W. (1981). *The Principles of Psychology* [1890]. Harvard University Press.
- Descartes, R. *Principes de la philosophie*.
- Wittgenstein, L. (1958). *The Blue Book*. Blackwell.

Received 08.11.2020

Vincent Descombes, Professor Emeritus
School for Advanced Studies in Social Sciences (Paris)

FIRST PERSON PHILOSOPHY

The article is devoted to the problem of psychological propositions in the first person singular, in which the philosophy of Mind sees evidence of the existence of the subject, Self, Ego, which the speaker, speaking of himself, denotes by the pronoun « I ». Commenting keywords on the texts

¹² В «Додатку суб'єкта» Декомб відстоює тезу: граматичний поворот у філософії розуму дає нам змогу розрізнити два сенси слова «суб'єкт» у філософії: з одного боку — з логічного погляду, суб'єкта предикації (чи *референта*); з іншого боку — з синтаксичного погляду, актанційного суб'єкта наративного дієслова (який може бути *дієвцем*, *потерпілим* чи *отримувачем*). Психологічне висловлювання у першій особі має актанційного суб'єкта, мовця, проте не має суб'єкта предикації. Так само думки, виражені у першій особі, не мають логічного суб'єкта (*прим. пер.*).

of Locke, Leibniz, Descartes and James, the speaker reconstructs the theses of the philosophy of Mind and demonstrates its paradoxes. Using the achievements of the linguistic turn in the philosophy of mind, in particular, the grammatical reflections of L. Wittgenstein and E. Enscomb, Descombes detects the assumption of a paradox of reflection, the rejection of which leads to its disappearance: the infallibility of psychological utterances in the first person singular is explained not by the cognitive contact of the subject with himself, but by the fact that there is no one who could be wrong, because « I » does not call anyone, « I » is not a name.

Keywords: *philosophy of the first person, philosophy of mind, subject, introjection.*